

Ю. О. Гайдено,

Національний технічний університет України «КПІ», м. Київ

ВЗАЄМОДІЯ ДЕНОТАТИВНОГО, СИГНІФІКАТИВНОГО ТА ПРАГМАТИЧНОГО КОМПОНЕНТІВ У СТРУКТУРІ ЛЕКСИЧНОГО ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

У статті розглядається лексичне значення слова як складна багатокомпонентна структура, складові якої перебувають у стані тісної взаємодії. Особливу увагу зосереджено на взаємовідносинах денотативного, сигніфікативного та прагматичного компонентів лексичного значення слова. Визначено місце прагматичного компонента у творенні лексичного значення слова, а також його вплив на формування денотативного та сигніфікативного компонентів.

Ключові слова: лексичне значення слова, денотативний, сигніфікативний, прагматичний, компонент.

INTERACTION OF DENOTATIVE, CONNOTATIVE AND PRAGMATIC COMPONENTS IN STRUCTURE OF WORD'S LEXICAL MEANING

The article is aimed at lexical meaning of the word as a complex structure which consists of multiple interacting components. Due attention is paid to denotative, significative and pragmatic components of the word's lexical meaning. The article examines the influence of pragmatic component on formation of denotative and significative components of the word's lexical meaning. The word's lexical meaning is considered an entity consisting of different interrelated components that help the word nominate phenomena of the objective reality. Each of the components performs its own distinctive function. Denotative component of the word's lexical meaning is based on denotatum i. e. an actually existing object referred to by a word. Denotative component is closely interrelated with pragmatic component of the word's lexical meaning as the latter provides for necessity to nominate actually existing objects. Significative component of the word's lexical meaning is an abstract representation of the actual object in the human's mind. The component is based on significatum i. e. semantic content of the word, which includes information characterizing the object designated. Significative component is dependent on pragmatic component of the word's lexical meaning as the latter determines the word's semantics.

Key words: lexical meaning of the word, denotative, significative, pragmatic, component.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ДЕНОТАТИВНОГО, СИГНИФИКАТИВНОГО И ПРАГМАТИЧЕСКОГО КОМПОНЕНТОВ В СТРУКТУРЕ ЛЕКСИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ СЛОВА

В статье рассматривается лексическое значение слова как сложная многокомпонентная структура, составляющие которой находятся в состоянии тесного взаимодействия. Особое внимание уделяется взаимоотношениям денотативного, сигнификативного и прагматического компонентов лексического значения слова. Определено место прагматического компонента в создании лексического значения слова, а также его влияние на формирование денотативного и сигнификативного компонентов.

Ключевые слова: лексическое значение слова, денотативный, сигнификативный, прагматический, компонент.

Результатом складного процесу мовленнєво-відображальної діяльності людини, номінативним ядром слова є його лексичне значення. Для того, щоб слово могло функціонувати мінімальним інформаційним та комунікативним блоком, засобом утілення досвіду як окремого індивіда, так і цілої нації, його лексичне значення має інкорпорувати не лише складники, що співвіднеситимуть слово з предметом реальної дійсності та категоріями мислення, але й міститимуть вказівку на відношення слова з іншими словами, умови та учасників комунікації, а також їх ставлення до позначуваних реалій. В. В. Левицький зазначає, що лексичне значення слова – це багатоярусний комплекс складників: інформації про позначувані словом предмети і явища реальної дійсності, інформації або знання про умови комунікації та правила вживання слова як мовного знака [6, с. 69], підкреслюючи тим самим, що воно утворює складний багатоярусний комплекс, компоненти якого перебувають у стані тісної взаємодії.

Складна будова лексичного значення слова здавна привертала увагу мовознавців. На його багатоярусності наголошував К. О. Ердман. Подібні твердження, порушуючи проблему узуально-оказіонального характеру лексичного значення слова, висловлював О. О. Потебня, який вказував на існування «ближчого» (загальнонародного) і «дальшого» (особистого, для кожного свого) значення.

Вагомий внесок у розгляд лексичного значення слова як багатокомпонентної структури зробив Ч. Морріс. Він убачав у слові полілатеральну єдність, здатну експлікувати лексичне значення як узуально, так і okazіонально, під дією різноманітних прагматичних чинників, що засвідчує введене ним «семантичне правило». Згідно з Ч. Моррісом, такі правила встановлюють відповідність між знаками та ситуаціями, які ці знаки можуть позначати (денотувати), а також визначають, за яких умов знак застосовують до об'єкта або ситуації [8, с. 64]. Філософ виокремлював три складові слова-знака: семантику (відношення знака до позначуваного), синтактику (співвідношення знаків між собою) і прагматику (відношення знака та суб'єкта). Кожна з вищезазначених складових слова-знака здобула науково-теоретичного осмислення у численних роботах із мовознавства, а слово як об'єкт семантики, синтактики й прагматики почало трактуватися по-різному.

Нетотожного тлумачення набуло також лексичне значення слова. Так Д. В. Мовчан стверджує, що семантика та прагматика кожна по-своєму трактує феномен значення. Для семантики значення – це чітко організований атрибут мовної системи. Прагматика має справу з величинами, що безкінечно варіюються. З точки зору прагматики, значення виступають як окремі випадки вживання тієї чи іншої мовної одиниці [7, с. 82]. Тому найпоширеніші теорії лексичного значення, вироблені в мовознавстві: субстанційну, представлену в роботах К. О. Ердмана, Г. Стерна, О. І. Смирницького, М. В. Нікітіна та Д. М. Шмельова, й реляційну, що здобула теоретичного обґрунтування у роботах Л. Вітгенштейна та Ч. Морріса, варто вважати такими, що доповнюють одна одну, адже жодна з них, взята поокремо, в повному обсязі не розкриває всієї сутності й багатогранності феномену лексичного значення слова.

Слугуючи відображенням об'єктивної реальності, результатом пізнавальної, мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини, втіленої у слові, лексичне значення нерозривно пов'язано з позамовною ситуацією. Його породжує необхідність номінувати предмети та явища навколишнього світу засобами мови. Відтак справедливим видається твердження А. П. Загнітка про те, що лексичні значення цілком закономірно можна вважати позамовними, оскільки вони співвідносять ті чи інші звукові комплекси з предметами та явищами позамовної дійсності [3, с. 10].

Лексичне значення слова, тобто соціально закріпленій за цим словом як за певним комплексом звуків індивідуальний зміст, на думку ряду лінгвістів (М. Ф. Алефіренко, Ю. Д. Аפרесьян, І. В. Арнольд, Н. Д. Артюнової, О. Г. Беляєвської,

Б. Ю. Городецького, Н. Г. Іщенко, І. М. Кобозевої, Е. В. Кузнєцової, Н. А. Кузьміної, В. В. Левицького, В. М. Телії, В. М. Ярцевої та ін.), постає певним семантичним цілим, що складається із взаємопов'язаних і взаємообумовлених частин або компонентів.

Оскільки слово у процесі комунікації передає інформацію про предмет повідомлення, відношення мовця до предмету повідомлення, а також про комунікативні ситуації, лексичне значення слова включає вказівку на: 1) предмет, процес, явище, що позначається; 2) відношення до предмету, що позначається, з боку мовця; 3) загальний тип комунікативних ситуацій, у яких функціонує певне найменування [5].

Лексичне значення слова складається із предметної співвіднесеності, здатності слова використовуватися для позначення предметів та явищ об'єктивної дійсності, тобто із предметно-логічного (денотативного) компонента; із поняттєво-семантичного (сигніфікативного) компонента, який означає поняттєву співвіднесеність імені, його здатності відображати відповідне поняття; із конотативного компонента, який визначається як емоційно-оцінний компонент лексичного значення [5]; синтаксичного компонента, котрий, утворюючи значущість слова, визначається його відношеннями з іншими одиницями мови. Прагматичний компонент слова або висловлювання розглядається як вивчення мови у реальних ситуаціях спілкування та надає значенню слова додаткову інформацію про учасників і умови комунікації [5].

Прагматику загалом визначають як «науку про вживання мови», «науку про мову в контексті», «науку про контекстуальність мови як явища» [2]. У широкому сенсі прагматика – це історичні, культурні, соціальні умови та вся сукупність людських знань і вірувань, у яких функціонує мова, які впливають на її використання та ставлення до неї. Оскільки слово є центральною одиницею мови, його лексичне значення є історично й культурно сформованим та соціально закріпленим цілим, до складу якого входить прагматичний компонент.

Прагматичний компонент перебуває у тісних взаємовідносинах із усіма іншими компонентами лексичного значення слова оскільки об'єктом найменування виступають явища навколишнього світу, позначення яких неможливе за межами суспільства й умов його існування. Прагматичний компонент відображає історичні, культурні, соціальні обставини творення слова та обумовлює формування логіко-інформаційних (когнітивних) і стилістико-інформаційних компонентів його лексичного значення. У вирішенні питання взаємозв'язку логіко-інформаційних (денотативного та сигніфікативного) та прагматичного компонентів лексичного значення слова полягає актуальність цієї статті.

Актуальність статті зумовлено необхідністю теоретичного осмислення взаємодії денотативного, сигніфікативного й прагматичного компонентів, а також місця прагматичного компонента в структурі лексичного значення слова.

Метою статті є охарактеризувати зв'язок прагматичного з денотативним та сигніфікативним компонентами лексичного значення слова, визначити місце прагматичного компонента в структурі лексичного значення слова.

Об'єктом статті є лексичне значення слова, зокрема його денотативний, сигніфікативний і прагматичний компоненти.

Предметом цієї статті є прагматичний компонент лексичного значення слова, його зв'язки з денотативним та сигніфікативним компонентами в структурі лексичного значення.

Формування лексичного значення слова починається з утворення його денотативного компонента. Поява останнього зумовлена потребою у слові, необхідністю індивіда номінувати явища позамовної дійсності (денотати) та пов'язана з вибором конкретних явищ і з номінативним закріпленням за цими явищами сукупності прикметних, характерних для них ознак. Однак у значення слова включаються не всі, а тільки ті ознаки, які дозволяють нам «упізнати» позначуваний предмет, дають можливість відмежувати конкретне слово від інших близьких за семантикою слів у процесі звичайного, повсякденного спілкування [1].

Ознаку денотата, покладену в основу його назви, називають внутрішньою формою слова. Внутрішня форма слова – це спосіб представлення в мові позамовного змісту, що виступає підґрунтям для порівняння позамовних та мовних об'єктів [4, с. 215]. Внутрішня форма слугує відображенням асоціативних зв'язків, встановлених між мовою та об'єктами реальної дійсності. Заснована на асоціативних зв'язках мовних явищ із позамовними, внутрішня форма призводить до того, що денотативний компонент лексичного значення слова неодмінно інкорпорує асоціативність. Остання не лише визначає дис-трибутивні потенції слова, але й дозволяє слову виступати конкретизатором значення інших слів у текстовій єдності. Тому, як справедливо стверджує Н. Г. Іщенко, внутрішня форма визначає сполучуваність слова [4, с. 215]. Вона також детермінує лексичні та семантичні дериваційні потенції слова: формування значення похідних слів і нових значень багатозначних слів. Причому в низці лексико-семантичних варіантів слова, кожен попередній виступає як внутрішня форма наступного.

Як спосіб мовного відображення представлень про предмети і явища, як результат відображення свідомістю предметного світу, внутрішня форма легко забувається. Вона може бути різною при спільності сприйняття [4, с. 215], цим пояснюється той факт, що у різних мовах одна й та сама реальність називається по-різному. Внутрішня форма слова слугує вираженням певного бачення світу, притаманного тому чи іншому народу, його національної специфіки. Вона виступає вмотивованістю назви (хоча з бігом часу ця вмотивованість може нівелюватися), тією ознакою, яка із ряду інших ознак, притаманних денотату, слугує основою утворення денотативного компонента лексичного значення слова. Останній розуміється як сукупність ознак, номінативно закріплених у найменуванні, а відтак внутрішня форма слова та денотативний компонент його лексичного значення перебувають у родово-видових відносинах, де перший член пари стосується другого як видове поняття родового.

Денотативний компонент, що виступає відображенням предметності мислення, позначає не лише конкретні, але й абстрактні реалії. Денотат – це реальний (конкретний чи абстрактний) предмет / явище, що постає об'єктом найменування. Він не може перебувати за межами навколишньої дійсності, тому існування денотативного компонента обумовлюється прагматичним компонентом лексичного значення слова, бо останній виступає відображенням тієї позамовної реальності, у якій перебуває денотат.

Хоч внутрішня форма слова є обов'язковою складовою денотативного компонента його лексичного значення, вона, на протигагу денотату, сфери прагматики не стосується. Внутрішня форма слова – це те уявлення про денотат, яке об'єктивує його чуттєвий, психічний образ. Виступаючи власне мовною універсалиєю, внутрішня форма слова пов'язана не з фізичним сприйняттям, а психічним усвідомленням денотата.

Мовленнєво-мисленнєвим відображенням позначуваного словом денотата в свідомості людини є сигніфікат. Він утворює основу сигніфікативного компонента лексичного значення слова та дозволяє представити реалії об'єктивної дійсності, втілені в слові, у вигляді результату пізнавальної діяльності людини. Сигніфікат – це абстракція загальних ознак денотата, їх ідеальна мовленнєво-мисленнєва сутність, комплекс тих основних ознак, якими денотат повинен володіти для того, щоб бути номінованим певним словом. Він постає результатом співставлення, оцінки та узагальнення реальності, що втілюється у слові. Завдяки сигніфікату ми згадуємо назву предмета реальної дійсності (денотата), який бачимо.

Сукупність прикметних ознак денотата в сигніфікативному компоненті лексичного значення слова виражається через поняття. Поняття – це одна з основних форм мислення, за допомогою якої реальна дійсність відображається у свідомості людини. Воно є поєднанням змісту та обсягу. Перший визначає клас певних реалій, узагальнених у понятті, а другий – ряд суттєвих ознак цих реалій. Зміст та обсяг поняття регулюються законом оберненого відношення: чим ширше зміст поняття, тим вужче його обсяг і навпаки. Зміст та обсяг як невід’ємні конституенти поняття, перебувають у відносеннях взаємозумовленості і взаємозалежності, основою яких виступають асоціації. Так клас певних реалій (обсяг поняття) неодмінно актуалізує у свідомості людини сукупність їх суттєвих ознак (зміст поняття).

Зв’язок слів з поняттями виявляється перш за все у залежності змісту слів від ознак, що складають зміст понять, у семантичній невизначеності слів як відображення рухомості понять, у співвідношенні обсягу та змісту слів з обсягом і змістом понять [4, с. 214]. Слово та поняття утворюють нерозривну єдність: існування жодного з них неможливе без взаємодії з іншим. Слово пов’язано з поняттям своїм змістом, а поняття активується у слові й може передаватися словом у процесі комунікації [4, с. 214].

Зв’язок прагматичного та сигніфікативного компонентів лексичного значення слова виражається логічною послідовністю «денотат-сигніфікат», у якій існування першого, нерозривно пов’язаного з позамовною ситуацією, викликає виникнення останнього. Потреба у номінації денотата як екстралінгвальної реалії спричиняє необхідність появи сигніфіката як ідеального образу, що постає абстрактним втіленням цієї реалії та, сполучаючись із образом слова, утворює його семантику. Відтак ядром лексичного значення слова є його сигніфікативний компонент. Він представляє власне семантичний аспект лексичного значення слова, а ті аспекти значення, які слово може виражати у разі синтагматичного сполучення з іншими словами є другорядними стосовно нього. Прагматична природа сигніфікативного компонента виявляється ще й у тому, що сигніфікат вказує на правило вживання слова: знаючи сигніфікат мовці розуміють, за яких умов та в яких ситуаціях слово слід використовувати.

Отже, слово як центральна одиниця мови, покликана виступати іменем предметів та явищ об’єктивної дійсності, виконує унікальну номінативну функцію за допомогою свого лексичного значення. Лексичне значення слова у мові – це багатоярусна структура, в якій взаємодіють денотативний, сигніфікативний, емотивно-конотативний, структурний і прагматичний компоненти, кожен з яких має власне, прикметне призначення. Утворення лексичного значення слова пов’язано з існуванням конкретної чи абстрактної реалії (денотата), що породжує необхідність її найменування. Предметно-логічні зв’язки слова з денотатом, який воно позначає, виражаються за допомогою денотативного компонента лексичного значення. Денотативний компонент – це сукупність ознак позначуваної реалії, закріплених у слові. Невід’ємним атрибутом денотативного компонента виступає внутрішня форма слова як власне мовна універсаль, суттєва ознака денотата, покладена в основу його назви. Хоча денотативний та прагматичний компоненти лексичного значення слова перебувають у стані тісної взаємодії, адже перший обумовлюється останнім, внутрішня форма слова є об’єктом психічного, а не фізичного сприйняття і не стосується сфери прагматики. Мовним засобом відображення денотата у свідомості людини виступає сигніфікат, що становить основу сигніфікативного компонента лексичного значення слова. Сполучаючись із образом слова, сигніфікат утворює його семантику та вказує на правила вживання слова: умови і ситуації, в яких варто вживати те чи інше слово. Семантика слова є прагматично зумовленою, тобто сигніфікативний компонент визначається прагматичними цілями лексичного значення слова. Виступаючи відображенням позамовних (соціальних, культурних, історичних та ін.) факторів існування народу-творця слова, прагматичний компонент обумовлює утворення усіх інших компонентів лексичного значення слова, зокрема його логіко-інформаційних складових. Так прагматичний компонент обумовлює необхідність номінації денотатів, спонукаючи утворення денотативного компонента, та мовного відображення їх суттєвих ознак за допомогою семантики, інтегрованої у сигніфікативний компонент лексичного значення слова.

Література:

1. Дудок Р. І. Семантичний диференціал як фактор утворення терміна [Електронний ресурс] / Р. І. Дудок. – Режим доступу : <http://studentam.net.ua/content/view/8734/97/>
2. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка [Електронний ресурс] / В. И. Заботкина // М. : Высшая школа. – 1990. – Режим доступу до ресурсу : <http://www.classes.ru/grammar/138.Zabotkina/worddocuments/2.htm>.
3. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ. – 2006. – 378 с.
4. Іщенко Н. Г. Лексичне значення словотвірних синонімів / Н. Г. Іщенко // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики : Збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Київський нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – К. : Логос. – 2009. – Вип. 16. – С. 213–218.
5. Іщенко Н. Г. Прагматичне значення похідних іменників [Електронний ресурс] / Н. Г. Іщенко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2012. – Режим доступу до ресурсу : http://vuzlib.com.ua/articles/book/20859-V%D1%96snik_luganskogo_na%D1%81%D1%96onaln/11.html.
6. Левицький В. В. Лексикологія німецької мови / В. В. Левицький. – Вінниця : Нова Книга. – 2014. – 392 с.
7. Мовчан Д. В. Природа прагматичного значення / Д. В. Мовчан // Філологічні трактати. – Том 2. – № 3. – 2010. – С. 82–86.
8. Степанов Ю. С. Семиотика: онтологія / Ю. С. Степанов. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М. : Деловая книга. – 2001. – 691 с.